

RAVNANJE Z UMRLIMI V NESREČAH

The Handling of Dead Victims of Disasters

Marko Polič*, Renata Kranjčec** UDK 159.9:614.8

Povzetek

Ravnanju z mrtvimi ob nesrečah prizadete skupnosti praviloma posvečajo veliko pozornost in se ustrezno organizirajo. V celotnem zaporedju ravnanj z mrtvimi, od iskanja preko prepoznave do pogreba se kaže predvsem spoštovanje. V osnovi gre za socialni prehod mrtvega človeka od trupla do osebe z imenom in priimkom. Prikazani so tudi stres, s katerimi se spopadajo reševalci pri ravnanju s trupli.

Abstract

The article presents an overview of handling dead bodies during disasters. Affected communities generally devote great attention to this issue and organize themselves in order to provide effective solutions. During the entire process of handling the dead – from search through identification to burial – an attitude of respect is demonstrated. In principle, this is the social transition of corpses to persons with names. The article also presents the nature of stressors during the handling of dead bodies.

Uvod

Smrt je nujna druga stran življenja in vsakdo se slej ko prej sreča s smrtjo bližnjih, prijateljev, znancev ali sodelavcev. Te »običajne« smrti, kakorkoli že tragične, izzovejo v skupnosti rutinske obrede in pričakovano ravnanje z mrtvimi. Odlikuje jih spoštovanje do pokojnih, ki ima korenine globoko v človeški predzgodovini. Toda kaj se zgodi, kadar množična nesreča, potres, požar, vojna itn. izzove smrt stotin ali tisočev? Kako takrat obvladati razmere in kako lahko to prenesejo tisti, ki ravnajo s trupli? Ob nedavni nesreči v Kaprunu so reševalci, ki so prinašali trupla 155 žrtev iz predora, potrebovali psihološko pomoč. V Sloveniji nas je zadnji plaz v Logu pod Mangartom spet opomnil, da ljudje v nesrečah tudi umirajo. Kdo in kako bo opravil potrebne naloge, povezane z ravnanjem z mrtvimi, tj. iskanje, zbiranje, odstranjevanje, prevoz, prepoznavo in pokop pogosto iznakaženih trupel? Ali naj bodo mrtvi pokopani v skupne grobnice ali posamično? Koliko mrtvih lahko prenese reševalec in kako? Kakšne so psihične zahteve in posledice ravnanja z mrtvimi? Na vsa ta vprašanja je treba odgovoriti, saj je vsaka skupnost ranljiva in jo lahko – čeprav morda redko in malo verjetno – prizadenejo tudi hude nesreče z mnogo mrtvimi.

Organizacijski vidiki

Vsakdanje smrti

Smrt za večino ljudi seveda ni nekaj vsakdanjega, čeprav je res, da ljudje umirajo vsak dan in se število lahko malenkostno razlikuje le iz obdobja v obdobje. Vsaka skupnost se s tem sooča vsakodnevno. O tem pričajo osmrtnice v časopisih in urnik pogrebov na pokopališčih. Ravnanje z mrtvimi je torej običajna nujnost, saj so te smrti pričakovane vsaj v statističnem, če že ne v osebnem smislu. Odvisno od starosti in zdravstvenega stanja ljudi lahko dnevno pričakujemo določeno število mrtvih. Te smrti so razpršene po celem območju in niso vezane zgolj na posamičen kraj¹. Znani so tudi vsi koraki in postopki tako pri ravnanju z mrtvimi kot v izražanju izgube in žalosti². V večini skupnosti obstaja tudi bolj ali manj razvita pogrebna industrija z osebje, zmogljivostmi in opremo za ravnanje z mrtvimi.

Ravnanje z mrtvimi ob nesrečah

Nesreče lahko naenkrat in nepričakovano soočijo skupnost z množico mrtvih. Obstoječa poklicna socialna organizacija za ravnanje z mrtvimi novim zahtevam ne ustreza več in običajni načini ravnanja z njimi niso več možni.

Znana so pravila in določeni postopki za ravnanje z mrtvimi ob nesreči. Končno so slovenski strokovnjaki že večkrat pomagali v hudih nesrečah drugod po svetu. Raziskave psiholoških vidikov nesreč so bile sicer praviloma posvečene živim in njihovemu preživetju ter le bežno čustvenim odzivom preživelih na izgubo družinskih članov. Med prvimi sistematičnimi raziskavami odnosa do mrtvih in ravnanja z njimi med nesrečami so bile raziskave Quarantellija in sodelavcev (1976, 1981). Proučili so celoten proces ravnanja z mrtvimi od začetnega iskanja do pokopa tudi po več sto žrtev raznih nesreč. Posebne terenske skupine so opazovale ravnanje z mrtvimi v več nesrečah predvsem v ZDA pa tudi drugod po svetu (npr. v Italiji). Skušali so odgovoriti na vprašanje, kaj skupnost in njene organizacije storijo ob soočanju s takimi razmerami, ter najti možne vzorce ravnanja. V tem prispevku bomo prikazali njihove izsledke, ki pa se lahko razlikujejo od dogajanja drugod, tudi v Sloveniji. Raziskovalci v ZDA niso odkrili posebnega načrtovanja psiholoških in socialnih vidikov ravnanja z mnogimi, pogosto iznakaženimi telesi. Za razliko od drugih vidikov ukrepanja je bilo ravnanje z mrtvimi le redko načrtovano. Splošni odziv na mrtve med nesrečo so označevali:

- Hiter začetni odziv (v nekaj urah), da bi se v zvezi z mrtvimi nekaj ukrenilo (iskanje trupel, njihovo zbiranje in priprava za kasnejše ravnanje). Iskanje trupel je potekalo vzporedno z iskanjem ranjenih. Obstajal je neizrečen, vendar močan pritisk za reševalno osebje, da trupla čimprej vsaj najde, če že ne odstrani. Tudi ob nedavni nesreči v Logu pod Mangartom so zelo hitro začeli iskati mrtve.
- Predvsem simbolična narava splošnega odziva. Čeprav bi bilo pogosto morda enostavneje pustiti trupla kjer so, so reševalci in drugi vlagali izredne napore, da bi jih izkopal iz razbitin, zemlje ali blata. Gre torej za precej več kot zgolj fizično odkrivanje in pokopavanje trupel. Še večji je odpor do tega, da bi trupla odstranili na bolj »praktičen« način, npr. z množičnim pokopom ali sežigom³. Če do tega že pride, poteka s skrajnim odporom in

¹ Izjema utegnejo biti le bolnišnice in domovi ostarelih, kar pa ni treba posebej pojasnjevati.

² Različne kulture to počnejo na različne načine, ki so v vsaki institucionalizirani. Tudi pri nas poznamo nošenje črmine, pogrebno obredje itn.

³ Včasih lahko v neki kulturi to rešujejo tudi na ta način, kot npr. po januarskem potresu v indijski zvezni državi Gudžarat, ko so svojci svoje mrtve sežgali še preden so jih uradno lahko prešteli (Dnevnik, 31. 1. 2001). Ampak tak način pogreba tam tudi drugače ni neobičajen, podnebne razmere pa ga podpirajo.

* prof. dr., Filozofska fakulteta, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, Ljubljana, marko.polic@ff.uni-lj.si

** Filozofska fakulteta, Center za pedagoško izobraževanje, Aškerčeva 2, Ljubljana, renata.kranjcec@ff.uni-lj.si

ob ostrem nasprotovanju bližnjih in prijateljev. Lahko bi dejali, da praktični razlogi včasih zahtevajo obravnavo mrtvih kot trupel, toda živi jih želijo obravnavati kot osebe.

- Nenačrtovan začetni hitri odziv, ki pa razmeroma hitro postane organiziran. Pojavi se delitev dela med prostovoljci (policisti, gasilci, zobozdravniki, piloti idr.) in poklicnimi skupinami (pogrebniški, mrliški ogledniki ipd.). Prvi predvsem iščejo trupla, jih prevažajo in čistijo, sodelujejo v začetnem zbiranju informacij in kasnejši prepoznavi. Drugi sodelujejo v začetnem zbiranju informacij, potrebnih za prepoznavo, pri urejanju trupel, uradni prepoznavi, izdaji potrdil, predaji trupel svojcem ipd. Naloge obeh skupin so se prekrivale le v majhni meri (preglednica 1).

Ob nesrečah se praviloma pojavljajo zasilne skupine za reševanje težav preživelih (npr. namestitvev, prehrana itn.). Hershiser in Quarantelli (1976) navajata, da so se po poplavi v Rapid Cityju v Južni Dakoti oblikovale štiri posebne, čeprav povezane skupine⁴ za ravnanje z mrtvimi: skupina za iskanje in reševanje, skupina za prepoznavo, skupina za pogrešane in usklajevalna skupina. Ta zadnja je usklajevala delo vseh ostalih skupin ter delo pogrebnih zavodov. Gre torej za socialno organiziran odziv na smrt in te zasilne skupine so učinkovito opravile svoje delo. Sestavljali so jih različni ljudje, praviloma prostovoljci, kar pomeni, da so kadarkoli lahko nehali sodelovati⁵. Najbolj izrazit odnos, ki so ga ti ljudje kazali do mrtvih, je bilo spoštovanje, tako v izjavah kot v delovanju. Vsako žrtev so obravnavali kot posameznika⁶, seveda v okviru možnosti in ob ohranjanju učinkovitega delovanja, izogibali so se poškodbam trupel pri reševanju iz ruševin itn. Pri nekaterih posameznikih se je pojavljalo npr. prepričanje, da človeška trupla predstavljajo večjo nevarnost za zdravje kot živalska, da so naloge, povezane s prevozom trupel, neprijetne, nekateri so se izogibali pogledu na trupla, posebej na obraz⁷, zato so se skušali tem nalogam izogniti.

Med nesrečo predstavljajo žrtve hud problem, saj običajne zmogljivosti in oprema ne zadostujejo: primanjkuje krst, število ljudi, ki se morajo ukvarjati s trupli, je treba bistveno

povečati, mrtvašnice ne zmorejo shraniti vseh trupel itn. Pogosto je treba poiskati trupla, jih spraviti izpod ruševin ali iz naplavin, zbrati kose razpadlih teles in ustrezno ravnati z njimi. Blanshan in Quarantelli (1981) navajata naslednje razlike v ravnanju z mrtvimi v normalnih in izrednih okoliščinah:

- med nesrečo je trupel veliko več in delovni napor hujši,
- zaradi preobremenitve in potrebe po hitrem delovanju postane nujno vključevanje ljudi, ki se s tem ne ukvarjajo poklicno,
- v normalnih razmerah ista oseba (skupina) obravnava mrtveca od začetka do konca, med nesrečo pa se pojavi zapletena delitev dela med profesionalci in prostovoljci,
- ta novi sistem spremeni odnos med osebjem in žalujočimi, saj večina tistih, ki ravnajo s trupli, nima stikov z vpletenimi družinami,
- med običajno smrtjo ravnanje s telesom poteka predvsem na enem mestu, potem ko je bilo telo odneseno s kraja smrti, med nesrečo pa lahko poteka na različnih krajih; ta decentralizacija odraža naravo specializacije pri ravnanju s trupli.

Med nesrečo se mnogi pojavi zlijejo v razmeroma sistematičen odnos, v začasni sistem ravnanja s trupli s posebno strukturo ali vlogami in vedenjskimi vodili. Običajno delo s trupli, določeno s kulturnimi in poklicnimi standardi, poteka predvsem v zasebnih specializiranih delovnih okoljih kot razmeroma enostaven proces s šestimi nalogami: pozitivna ali uradna prepoznavo, mrliški list, razvoj/predaja, hranjenje, priprava (balzamiranje) in predstavitev. Ob nesreči se vse to bistveno razširi in zaplete. Nekatero naloge preprosto morajo biti opravljene. Pred šestimi nalogami, ki se izvajajo ob normalni smrti, se pojavi pet novih, ki izvirajo iz nesreče same, in sicer iskanje trupel, njihovo reševanje, prevoz s prizadetega območja, čiščenje in začetna prepoznavo. Te nove naloge omogočajo kasnejšo »normalno« obravnavo trupel, saj bi bile brez njih potrebne bistvene spremembe v skrbi za mrtve, npr. množični pokopi. Tisti, ki

Preglednica 1. Delitev dela pri ravnanju s trupli med nesrečo (Blanshan in Quarantelli, 1976)
Table 1. Division of tasks in handling bodies during a disaster (Blanshan in Quarantelli, 1976)

Struktura nalog	Poklicne skupine	Zdravstveno osebje – prostovoljci	Varnostno osebje – prostovoljci	Strokovnjaki za identifikacijo prostovoljci	Različni prostovoljci
iskanje			x		
reševanje			x		
prevoz			x		x
čiščenje			x		
prepoznavo	x	x	x	x	x
balzamiranje*	x				
shranjevanje*		x	x		
pozitivna prepoznavo*	x	x		x	x
mrliški list*	x				
predaja trupel*	x				
predstavitve*	x				

* naloga v normalnih razmerah

⁴ Pri nas so skupine za ravnanje z mrtvimi in njihove naloge natančno določene. Na srečo še nismo imeli nesreč z več sto mrtvimi, ki bi morda zahtevale tudi oblikovanje zasilnih skupin.

⁵ Mnogi so bili iz vrst policistov in nacionalne garde. V začetku se je članstvo v skupinah menjavalo, potem pa se je ustalilo, lahko tudi za nekaj tednov.

⁶ To se je kazalo v posamičnih prevozih trupel, v naporih po točni prepoznavi, zavračanju skupinskih pogrebov ipd. Trupla so bila torej umeščena socialno z imenom, geografsko z grobom ipd. na vsej poti do te končne točke.

⁷ S tem so preprečevali čustveno vpletenost, posebno kadar je šlo za majhne otroke. To jim je olajšalo opravljanje njihovih nalog.

se ukvarjajo s trupli, morajo tako med množično nesrečo izvajati kar enajst različnih nalog. Pri tem ni nujno, da bo zaporedje šestih nujnih nalog enako kot v normalnih razmerah.

Med množičnimi nesrečami proces ravnanja z mrtvimi sledi pretvorbi oseba – objekt – oseba. Najprej nekoga, ki je bil na kraju nesreče, pogrešajo in ga začnejo iskati. Če gre za hudo nesrečo z mnogimi žrtvami, začnejo kmalu iskati trupla in ne več posameznih oseb. Truplom šele naporno delo reševalcev spet vrne osebnost. To pa je tudi glavni namen novih nalog pri ravnanju s trupli med nesrečo. Ko trupla dosežejo končno stopnjo pretvorbe, tj. obnovljeno istovetnost, so prostovoljci razrešeni in profesionalci dokončajo delo na običajen način, značilen za določeno kulturo.

Med iskanjem reševalci pregledajo celotno prizadeto območje, da bi odkrili in označili položaj vseh trupel. Iskanje lahko poteka neformalno ali pa je formalno organizirano. Praviloma v začetnem obdobju začnejo iskati družinski člani, prijatelji in sosede. V prvih urah iskanje poteka neorganizirano in na kvaziindividualiziran⁸ način. Iskanje lahko poteka precej naključno, odvisno od informacij, ki jih imajo prostovoljci o možnih položajih žrtev. To iskanje lahko opozori oblastne organe, da je nekdo pogrešan. Formalno iskanje navadno kasneje⁹ organizirajo policija in prostovoljci kot odziv na prijavo pogrešanih oseb in poteka bolj sistematično. Narava iskanja je odvisna od vrste in kraja nesreče. Verjetne kraje določajo dejavniki, kot je število prej odkritih trupel, oddaljenost od območja nesreče, njena narava, gostota poselitve v kraju itn. V Logu pod Mangartom so npr. pogrešane iskali tudi s čolni, saj je obstajala možnost, da jih je plaz zanesel v reko.

Iskanje žrtev lahko traja več dni, posebno, če ni jasno, koliko jih je. Zaključí se, ko so vsi pogrešani najdeni, ali pa ni več upanja, da bi še kogarkoli našli. Znani so primeri, ko so žrtve iskali celo več let.

Po hudih nesrečah je včasih truplo razmeroma enostavno odkriti, veliko težje pa ga je rešiti iz ruševin, kar je ena glavnih nalog. Reševalci morajo pogosto ne le premagati težke fizične ovire, ampak se ukvarjati s človeškimi trupli, ki po obliki in stanju to pogosto več niso. Obenem pa se stalno zavedajo tiste končne potrebe po obnovi istovetnosti poslednjih ostankov, s katerimi se ukvarjajo.

Navadno reševalci zelo pazijo na zaščito vseh podatkov na telesu in v njegovem okolju, potrebnih za prepoznavo. S trupel celo ne odstranijo dragocenosti in drugih stvari, ampak jih skupaj s truplom spravijo v posebno vrečo.

Trupla prepeljejo s kraja nesreče na mesto, kjer jih bodo ustrezno obravnavali. Na tej začetni stopnji navadno prevažajo več trupel skupaj. Od velikosti prevoznega sredstva je odvisno, koliko jih bo na njem. Navadno pri tem pazijo, da člane iste družine prevažajo skupaj in da so trupla pokrita. Preprosto, kažejo jim vse spoštovanje, ki ga omogočajo razmere.

Prva naloga po prevozu je čiščenje trupel (odstranjevanje blata in umazanine, umivanje las itd.), ki predstavlja odziv na očitne in prikritne potrebe tistih, ki ravnajo z njimi. Očiten razlog za to je, da bi reševalci dobili jasno sliko s čem se ukvarjajo. Prikrit razlog odraža trud po obnovi človeškega videza telesa in je izraz spoštovanja.

Za razliko od običajnih okoliščin, ko bližnji sorodnik prepoznava umrlega, je obnova uradne istovetnosti telesa med množično nesrečo zapleten proces, ki poteka v dveh stopnjah:

- Zbiranje in zapisovanje vseh informacij o truplu pomembnih za prepoznavo (npr. fizične značilnosti, kot so spol, barva las in oči, teža, višina, ocena starosti, včasih tudi prstni odtisi in odtisi zobovja, fotografije, morebitne različovalne značilnosti kot so tetovaža, sledi operacij itn.). Na tej stopnji truplo označijo z identifikacijsko številko, s katero so označeni tudi vsi zapisi o mrtvem ter njegove osebne stvari. Istočasno poteka sestavljanje seznama pogrešanih in zbiranje obvestil od sorodnikov in prijateljev (fotografije, zobozdravniški zapisi, zdravstveni kartoni itn.), vsega, kar lahko prispeva k pozitivni prepoznavi.
- Oboje informacije nato primerjajo ročno ali s pomočjo računalnika. Šele ko je osebje prepričano, da so truplo pozitivno prepoznali, prosijo družinske člane, da si ga ogledajo in potrdijo njegovo istovetnost. Skoraj nikoli jim do tega trenutka ne omogočijo ogleda trupla. Včasih so najprej poklicali prijatelja in šele po pozitivni prepoznavi še člana družine.

V točki, ko trupla prvič pokažejo sorodnikom ali prijateljem, je jasno opravljen prehod od trupla k osebi. Prav vzpostavljajo pozitivne ali uradne istovetnosti je morda najpomembnejša naloga pri ravnanju s trupli. Na tej točki truplo spet postane oseba. Za družino je to pogosto olajšanje, saj je negotovosti konec. Možni pa postanejo tudi razni uradni procesi (izdaja mrliškega lista, postopki, povezani z zavarovanjem in/ali odškodninami) in sam pogreb. Mrtve prenesejo iz začasne mrtvašnice tja, kjer bo opravljen pogreb. Sedaj mrtvega vozijo samega, saj od te točke naprej potekajo običajni pogrebni postopki.

Narava stresa pri ravnanju z mrtvimi

Na odzive reševalcev vplivajo na eni strani osebnostne in druge značilnosti reševalca, na primer izkušnje, starost ali spol, na drugi strani pa dane razmere, kot je čakanje na začetek reševanja, videz posmrtnih ostankov itn. Soočanje z velikim številom trupel pa tudi s posameznimi trupli je za človeka zastrašujoča izkušnja, ki ga zelo prizadene in mu povzroči psihične težave ne glede na poklic in izkušnje. Marsikdaj so reševalci še po več mesecih poročali o simptomih stresnih motenj. Na višjo stopnjo čustvene stiske vpivajo tudi mladost, neizkušenost, nižji čin in večji stik z mrtvimi.

Dejavniki stresa

Raziskave na tem področju so se predvsem osredotočale na reševalce v času reševanja in po njem. Odzive pred začetkom reševanja so redko raziskovali.

Od prejema obvestila do začetka reševanja lahko reševalci čakajo minute ali pa tudi dneve. Med čakanjem prihaja do visokih stopenj stresa. Reševalci doživljajo stres že ob prejemu informacije o nesreči in pričakovanju soočenja z njo. Stres zaradi pričakovanja ima pomembne psihološke in fiziološke učinke, ki so podobni učinkom ob kasnejšem dejanskem izvajanju naloge, razlikujejo se samo v jakosti.

Izkušnje s stresnimi pogoji zmanjšujejo učinke bodočih stresorjev, tj. povzročiteljev stresa. Neizkušene osebe v splošnem poročajo o višjih stopnjah strahu in tesnobe kot izkušene. Tako poklicni reševalci dosledno kažejo manjši stresni odziv in boljše duševno zdravje po nesrečah kot njihovi neizkušeni sodelavci ali prostovoljci. Te ugotovitve kažejo, da izkušnje predstavljajo nekakšno »cepčenje«¹⁰ proti stresu in vplivajo na zmanjševanje stresa

⁸ Hershiser in Quarantelli (1976) pod tem razumeta dejstvo, da je bilo iskanje prav toliko določeno z odločitvami posameznih iskalcev, kot je bilo organizacijsko določeno.

⁹ Začetek organiziranega iskanja je odvisen od obsega nesreče. V poplavi, ki jo opisujeta Hershiser in Quarantelli (1976) in je terjala 237 žrtev, je bilo to dan in pol po njej.

zaradi pričakovanja pred nesrečo in povečanje učinkovitosti vedenja ob nesrečah. Poleg izkušenj je za optimalno vedenje med nesrečami pomembno tudi kakovostno usposabljanje. Posvetovanje pred nesrečo lahko ugodno učinkuje na stres zaradi pričakovanja.

Raziskave so pokazale, da ženske brez izkušenj v ravnanju z mrtvimi v primerjavi z moškimi, ob pričakovanju stika s trupli doživljajo višjo stopnjo stresa, izkušene ženske in moški pa se v tem niso razlikovali. Starost, rasa ali izobrazba niso bili povezani s stresom v času pričakovanja.

Prostovoljci, ki imajo neposredni stik z mrtvimi, doživljajo bistveno manjši stres kot tisti, ki ne sodelujejo prostovoljno.

Značilnosti razmer, ki vplivajo na doživljanje stresa

Po poročanju izkušenih reševalcev so nekatere izkušnje hujše od drugih. Skoraj za vsakogar, ki je imel izkušnje s trupli otrok, jih samo videl ali pa imel z njimi neposredni stik, je bilo to stresno. Močnejše doživljanje stresa ob stiku z otroškimi trupli je značilno za ljudi nasploh, ne glede na starost ali dejstvo, da sami imajo ali nimajo otrok (glej sliko 2). Ob otrocih se pojavlja občutek, da so povsem nedolžne žrtve, ki jih je doletela prezgodnja smrt, ko sploh še niso za-

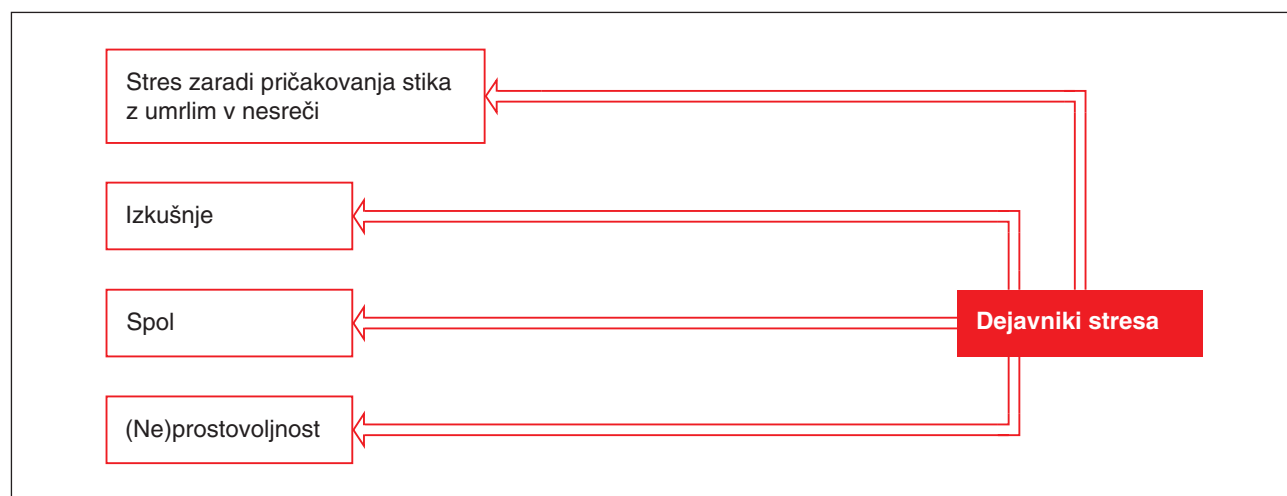
živeli. Tudi patologi neradi delajo avtopsije na njih. Ob nadjbah igrač doživljajo reševalci večjo tesnobo, saj sklepajo, da so med žrtvami tudi otroci.

Pri reševalcih vzbuja posebno neprijetna občutja tudi naravni videz trupel, na katerih razlogi smrti niso očitni (oblečena, brez vidnih poškodb). Vpliv takih trupel je včasih hujši kot vpliv bolj prizadetih, saj slednja izgubijo žariščno točko – obraz.

Nekateri reševalci se lahko zavestno ogibajo stiku s trupli. Tudi kadar je verjetnost stika s trupli majhna, pogosto nosijo rokavice. Kaže, da imajo rokavice tako dejansko kot imaginarno zaščitno vlogo. Zmanjšujejo možnost neposrednega stika s truplom in delujejo psihološko zaščitno.

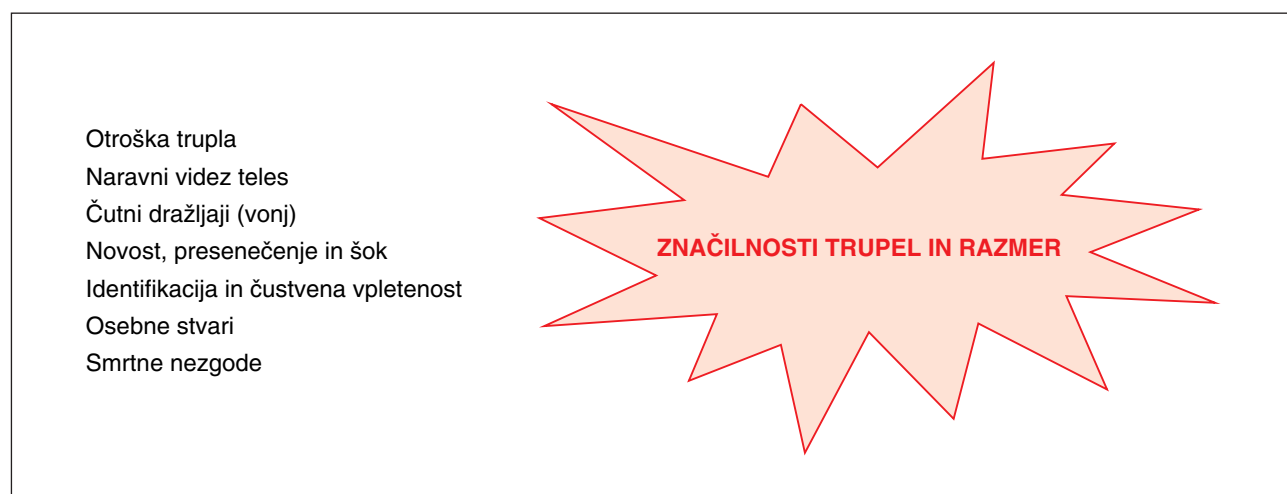
Močni čutni dražljaji predstavljajo za reševalce izjemno nadležen vidik dela. Pogosto omenjajo vonj trupel ter njihov izgled in otip. Tudi, kadar so trupla dejansko brez vonja ali pa je ta šibek (zaradi mraza), se jim zdi, da oddajajo vonjave. Po reševanju imajo občutek, da je vonj še prisoten in da ga ne morejo »sprati s sebe«.

Močne vonjave običajno spremljajo reševalce ob stiku z razkrajajočimi se trupli. Občutek imajo, da jim vonj vdira v telo in da v njem nekaj časa tudi ostane. Tega ne morejo preprečiti, tako kot na primer lahko odvrnejo pogled.

Slika 1. Dejavniki stresa zaradi mrtvih v nesreči (po Ursanu in McCarrollu, 1994)

Figure 1. Mediators of the stress of traumatic death (acc. to Ursano and McCarroll, 1994)

Slika 2. Značilnosti trupel in razmer povezanih s stresom (prirejeno po Ursanu in McCarrollu, 1994)

Figure 2. Characteristics of dead bodies and situations connected to stress (taken from Ursano and McCarroll, 1994)

Pogosto ga skušajo prekriti z vonjem po kavi, kajenjem cigareta, delom pri nizkih temperaturah ali pa uporabljajo dišave za prekrivanje, kot sta pepermintovo ali pomarančno olje, s katerim prepojijo maske.

Pogosto imajo reševalci po stiku z umrlimi še nekaj časa težave ob pripravljanju jedi in prehranjevanju. Tudi več mesecev po nesreči se izogibajo uživanju mesa, ker jih pečeno meso spominja na žrtve ognja. Lahko tudi za nekaj časa izgubijo voljo do spolnih odnosov, ker jih npr. golo telo spominja na trupla, s katerimi so se srečali pri reševanju.

Mnogim, ki so imeli stik s trupli, se dalj časa vsiljujejo slike trupel ali njihovih delov, še zlasti, če so bila ta ožgana ali iznakažena.

Ob stiku s trupli so pomembni tudi presenečenja, šok in strah pred nepričakovanim. Zato je treba pri usposabljanju reševalce pripraviti na najhujše. Tako ne bodo presenečeni in bodo vedeli, kaj jih lahko čaka.

Presenečenje in šok lahko doživijo pri odpiranju vreč s trupli, saj ne vedo, kaj bodo videli, posebno kadar je truplo obrnjeno z glavo navzdol. »etudi je obrazna stran poškodovana, je običajno zadnja stran glave nedotaknjena. Ljudje se bojijo, kaj bodo videli, ko bodo truplo obrnili.

Poistovetenje s trupli in »čustvena vpletenost« povzročata pri reševalcih visoko stopnjo stresa. Podobno učinkujejo tudi najdene osebne stvari žrtev, kot so pisma, fotografije ipd. Ob tem se jim zdi, da poznajo žrtvine najbližje in čutijo do njih neke vrste odgovornost. Posebej močna občutja vzbujata stik s trupli prijateljev in znancev.

Močnejše poistovetenje in čustvena vpletenost sta značilna tudi za soočenje s trupli sodelavcev. Velikokrat je odpravljanje teh učinkov na reševalce po opravljeni akciji zahtevnejše in dolgotrajnejše, kot je bila sama akcija.

Strategije spoprijemanja s stresom

Strategije spoprijemanja s stresom se v različnih fazah iskanja trupel razlikujejo, kar je odvisno tudi od izkušenj, ki jih imajo reševalci s trupli.

Praktične vaje so najučinkovitejša priprava na dogodke ob nesreči. Posebno neizkušene reševalce in prostovoljce je treba vnaprej pripraviti tudi na najhujše. To lahko poteka v obliki krajših navodil, ki postajajo tem bolj natančna, čim bolj se reševalci približujejo kraju nesreče. Reševalcem je

treba čim bolj natančno povedati, kaj naj pričakujejo, saj je negotovost stresna sama po sebi, prav tako pa tudi šok zaradi presenečenja. Ob neposrednem stiku s trupli se reševalci ščitijo pred različnimi zaznavami (vonjave, videz, zvoki), na trupla skušajo gledati kot na neosebe (k čemur jih izkušeni sodelavci tudi spodbujajo), kot na »delo«. Toda nepoškodovana telesa se pogosto zdijo vse preveč človeška (Čta ne more biti mrtev«). Zato reševalci uporabljajo mnoge različne samodejne strategije, ki jim pomagajo ohranjevati razdaljo do žrtev (npr. ne gledajo jih v obraz).

Strategije za odstranjevanje vonjav so manj učinkovite. Na srečo pride do prilagoditve (znižanja vonjalne občutljivosti po daljši izpostavljenosti vonjavam) in reševalci postopno opuščajo različne strategije prekrivanja vonjav. Rokavice zmanjšajo tipni stik s trupli.

Čeprav so prejšnje izkušnje koristne, posameznika ne naredijo neranljivega. Celotno izkušene reševalce lahko pogled na nenavadno izmaličeno ali postavljeno truplo pretrese. Pretres lahko povzroči tudi živalsko truplo.

Fizična utrujenost je pogosto pomemben povzročitelj stresa zaradi podaljšane dela, pomanjkanja spanja, pomanjkljivih umikov prehranjevanja, prenašanja težkih tovorov in pomanjkanja časa, da bi si ljudje opomogli. Stres zmanjšajo pogosti odmori, zmanjšanje vidnega stika s trupli (npr. pregrade med postajami za identifikacijo) ipd. Zaradi pretirane predanosti delu reševalci pogosto delajo pod pogoji, ki jih normalno ne bi prenašali. Včasih morajo zaradi psihičnih težav zapustiti prizorišče, navadno pa potrnosti in drugih čustev na prizorišču ne kažejo zaradi skrbi za svojo javno podobo (skrbi jih, kakšni se bodo zdeli sodelavcem, ne želijo, da bi se zdelo, da ne zmorejo). Vendar se o svojih čustvih morajo pogovarjati in si pomagati pri premagovanju težav. Posebno vodje morajo biti na to zelo pozorni. Če kdo ne zmore, se iz njega ne smejo norčevati.

Humor se kaže kot pomemben dejavnik zmanjševanja napetosti. Pogostejši je, kadar so reševalci sami, zunaj pogledov javnosti. Humor je večinoma spoštljiv, črni pa ni preveč zaželen.

Na obvladovanje stresa vpliva tudi posameznikova poklicna vloga. Le-te so navadno dobro določene. Vloge prostovoljcev morajo določiti in okrepi drugi, navadno pri uvodnem dajanju navodil, ko poudarijo pomembnost posameznikovega dela. Za prostovoljce je zavest o tem, da opravljajo pomembno delo, zelo pomembna.

Preglednica 2. Strategija spoprijemanja s stresom ob soočanju in stiku s trupli (Ursano in McCarroll, 1994)
Table 2. Coping strategies used in exposure to traumatic and disaster-related death (Ursano in McCarroll, 1994)

Stresor	Strategija spoprijemanja
pred izpostavljenostjo (čakanje) pomanjkanje informacij o nalogah in vlogah predvidevanje lastnega odziva na trupla	praktične vaje dajanje navodil sprejemanje navodil postopno izpostavljanje
med izpostavljenostjo (na kraju dogajanja) čutna preobremenjenost naravni videz teles ravnanje z osebnimi stvarmi žrtev utrujenost in pretirana predanost močna čustva (npr. strah, osamljenost)	izogibanje močnim dražljajem in njihovo zmanjševanje razistovetenje in uporaba vlog razistovetenje in uporaba vlog počitek, hrana, spanje, supervizija delo v paru z izkušeno osebo opora supervizorja humor pogovor
po izpostavljenosti (po dogodku) potreba po informacijah močna čustva (npr. žalost, odtujitev)	razbremenitev izobraževanje razbremenitev podpora družine in organizacije nagrade

Vodja in delovna skupina sta nujna vira opore med zahtevnim delom. Za neizkušene sodelavce je zelo pomembna prisotnost izkušenih, saj zmanjšuje začetni šok in presenečenje.

Reševalci lahko potrebujejo pomoč zaradi psihičnih težav še dalj časa po koncu reševanja. O tem je bilo v preteklih številkah Ujme že pisano (Šešok, 1997, 1998).

Podatki različnih raziskav in poročila reševalcev nedvomno kažejo, da je ravnanje z mrtvimi zahtevna naloga, na katero je treba ljudi ustrezno pripraviti in jim po akciji pomagati z ustrezno razbremenitvijo.

Sklepne misli

Ravnanje z mrtvimi med množično nesrečo je zapleten in zahteven proces pretvarjanja trupel v osebe. Zdi se, kot da mrtvi niso socialno mrtvi, dokler niso opravljeni ustrezni koraki, ki vodijo v posameznikov pogreb. Kaže se težnja, da se ta proces posebljenja ne bi skrajšal. Individualizacija in spoštljivo ravnanje z mrtvimi sta nujni. To morda ni pomembno za mrtve, je pa zato toliko bolj za žive. Prav

zato prizadete skupnosti posvečajo veliko truda in sredstev ravnanju z mrtvimi. Iskanje mrtvih in ravnanje z njimi predstavljata tudi težko nalogo za reševalce, ki zahteva ustrezno pripravo, pomoč med delom in kasnejše razbremenjevanje.

Literatura

1. Blanshan S., Quarantelli E.L. (1981). From Dead Body to Person: The Handling of Fatal Mass Casualties in Disasters, *Victimology*, 6, 1–4, 275–287
2. Hershiser M.R., Quarantelli E.L. (1976). The Handling of The Dead in a Disaster. *Omega*, 7, 3, 195–208
3. Šešok S. (1997). Razbremenitveni pogovori z reševalci. *Ujma*, 11, 295–299
4. Šešok S. (1998). Kratkoročne in dolgoročne posledice sočutne utrujenosti pri reševalcih. *Ujma*, 12, 220–223
5. Ursano R.J., McCarroll J.E. (1994). Exposure to traumatic death: the nature of the stressor. V: Ursano R.J., McCaughey B.G., Fullerton C.S. (Eds.) *Individual and community responses to trauma and disaster*, Cambridge: Cambridge University Press, 46–71